

TANJA GOMIRŠEK^{*}

Španska gripa v Goriških brdih

IZVLEČEK

Goriška brda so bila v prvi svetovni vojni v manjši meri bojišče, večinoma pa zaledje soške fronte. Velik del prebivalstva je bil izseljen, njihovi domovi in zemljišča pa opuščeni in opustošeni. Španska gripa, ki je prizadela tudi to območje, se ni zasidrala v kolektivnem spominu, saj jo omenjajo le redki. Podatke o umrlih za to boleznijo dobimo v takratnih matičnih knjigah. Smrtonosni drugi val, ki se je v Goriških brdih začel oktobra, je največ žrtev zahteval novembra in decembra 1918. Med umrlimi so bile povečini mlade ženske in starejši moški. Zapisi kažejo, da duhovniki v domače matice navadno niso vpisovali tistih, ki so umrli v begunstvu.

KLJUČNE BESEDE

španska gripa, prva svetovna vojna, begunci, Goriška brda, matični viri, epidemija, nalezljive bolezni

ABSTRACT

THE SPANISH FLU IN GORIŠKA BRDA

During the First World War, the area of Goriška Brda was to a lesser extent a battleground and primarily served as the rear of the Isonzo Front. A large part of the population was evacuated, their homes and land left abandoned and devastated. Although the Spanish flu also wreaked havoc in the area discussed, it has never completely settled in the collective memory, as it is rarely mentioned. The data on deaths related to the disease are obtained from the parish registry sources of that period. The deadly second wave, which started in Goriška Brda in October, claimed the highest toll in November and December 1918. Young women and elderly men accounted for the majority of deaths. As the records show, the names of those who died as refugees were ordinarily not entered in the local parish registers.

KEY WORDS

Spanish flu, First World War, refugees, Goriška Brda, parish registry sources, epidemic

^{*} dr., Goriški muzej, Kromberk, Nova Gorica, Slovenija, tanja.gomirsek@goriskimuzej.si

Vpoklicani Peter Simoniti iz Biljane je vaščanki Fani Markočič, begunki v Mariboru, pisal in ji poslal fotografijo prijateljev vojakov v Sarajevu (izvirnik hrani družina Obljubek, Biljana).

UVOD

Prispevek prikazuje rezultate analize mrliških matičnih knjig za vasi Goriških brd v času, ko je po vsem svetu pustošila epidemija španske gripe. Podatke, ki smo jih dobili iz mrliških matičnih knjig, bomo poskušali umestiti v kontekst političnih in materialnih razmer, ki so tu vladale v času po koncu prve svetovne vojne. Gre sicer za manjše območje, ki je do rapalske pogodbe leta 1920¹ upravno spadalo v eno od avstrijskih dednih dežel, Goriško-Gradiško grofijo. Brda so veljala za gričevnato, obdelano in rodovitno deželo z vplivi sredozemske klime. Simon Rutar jih je opisal takole: »Prav ugodno podnebje imajo v Brdih. [...] Tu se prideluje izvrstno vino, najplemenitejše sadje in najmehkejše sočivje, pa tudi razna žita. Še celo oljka, lovor, cipresa rastejo tukaj.«² Prebivalci so se ukvarjali s kmetijstvom; nekateri kot lastniki posestev, redki so bili celo veleposestniki, prevladovali pa so mali kmetje in zakupniki, ki so za plačilo imeli v najemu del ali celo posestvo ter pogosto tudi hišo.³ V Brdih je po ljudskem štetju

leta 1910 živel 5722 prebivalcev,⁴ bila pa so eno najgostejše naseljenih območij grofije.⁵ Leta 1914 so bili z območja Goriških brd vpoklicani za boj sposobni možje, ki so jih vključili v 97. pehotni pešpolk. Po sicer nepopolnih podatkih jih je bilo iz 11 briških vasi vpoklicanih 1168.⁶

V pričakovanju vojaških spopadov so se nekatere, sicer redke družine izselile na Kranjsko ali v nezasedene dele Goriške oziroma se umaknile v begunska taborišča.⁷ 24. maja 1915 so italijanski vojaki vkorakali na območje Goriških brd in tako se je začela vzpostavljati frontna črta na Soči.⁸ Zaradi neposredne izpostavljenosti izstrelkom obeh strani so italijanske oblasti izselile prebivalstvo iz Števerjana, Huma, Kojškega, Dolnjega in Gornjega Cerovega, Gradnega, Biljane, Šmartnega, Krasnega, Kozane, Vrhovlja, Gonjač, Vipolž, Snežatnega in Kožbane ter jih naselile po raznih krajih

¹ Marušič, *Brda in države*, str. 124.

² Rutar, *Poknežena grofija*, str. 37.

³ Gomiršek, *Vrste*, str. 182.

⁴ Čehovin, *Občina Nova Gorica*, str. 190.

⁵ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 56.

⁶ Sedmak, *Goriška Brda*, str. 251–252.

⁷ Kosi, *Evakuacija*, str. 26–27.

⁸ Začetek vojne in zasedbe Goriških brd na podlagi pripovedi in spominov v svojem literarnem delu opiše Oskar Reya (*Nepozabljena Brda*, str. 6–7, 10–12, 16–25).

Družina Lenardič iz Šmartnega v begunstvu v Novari, 12. 7. 1918 (izvirnik hrani družina Slivnjak, Šmartno).

Italije.⁹ Iz preostalih krajev so izselile tiste, ki so se jim zdeli sumljivi: nekatere duhovnike, župane, učitelje in študente.¹⁰ Življenje v Brdih je potekalo v senci velikih bojev. Nekatere vasi, kot so Oslavje, Podsabotin, Šentmaver in Števerjan, so postale »velika groblja kamenja«.¹¹ V drugih delih so jih poškodovale posamezne granate. Tiste, ki so jih morali prebivalci zapustiti, so bile oplenjene, iz njih pa so izginila celo okna in vrata.¹² Doma so ostale ženske, otroci in ostareli, tako da je vladalo veliko pomanjkanje delovne sile.¹³ Poskušali so obdelovati kmetije, vendar so bile številne površine zaradi izstrelkov ali na novo zgrajene vojaške infrastrukture uničene ali pa so pridelke obrali italijanski vojaki. Trgovina z vojaki je sicer cvetela in finančno podpirala marsikatero družino.¹⁴ Kljub preskrbi in kupčevanju hrane ni bilo v izobilju. Gradenski vikar Janez Podobnik, ki je v času prve svetovne vojne ostal na svojem mestu, je v dnevniku zapisal, da je 27. julija 1918 del Brd prizadela silovita toča, v drugem delu pa je močan veter poškodoval pridelke. Dodal je, da »če pojde tako naprej, se bo treba izseliti na kak drug

planet ali pa umreti od lakote«.¹⁵ Tudi tisti v begunstvu so bodisi živeli razmeroma dobro¹⁶ bodisi so životarili.¹⁷ Večji del prebivalstva je bil fizično in psihično izčrpan ter zato slabše odporen proti boleznim. V takem stanju je pojav novega tipa influence,¹⁸ imenovan španska gripa, imel hujše posledice, kot bi jih imel sicer.

ŠPANSKA GRIPA V GORIŠKIH BRDIH

Zapisi o umrlih so ena redkih prič o množičnem umiranju zaradi španske gripe, saj se v spominski literaturi Goriških brd tematika skoraj ne pojavlja. Območja, ki niso bila izseljena in v neposredni nevarnosti pred izstrelki, so tisti kraji, kjer se je ohranilo več spominskih zapisov, povezanih z raznimi dogodki. V bližnjem Manzanu je nastal zanimiv dnevniški zapis Eme Beltrame, ki opisuje vojno dogajanje ter njeno soočenje s špansko gripo. »Najhuje je bilo, ko je prišla tako imenovana španska mrzlica, za katero ni bilo nobenih zdravil. Ničesar ni bilo za lajšanje visoke vročine, samo malo vroče vode. V kotu sem našla kup tropin. Mislila sem, da če so dobre za pripravo žganja, bi lahko bile dobre tudi za pripra-

⁹ Svoljšak, *Slovenski begunci*, str. 20.

¹⁰ Svoljšak, *Slovenski begunci*, str. 11.

¹¹ Svoljšak, *Soška fronta*, str. 241.

¹² Svoljšak, *Soška fronta*, str. 241–242.

¹³ Svoljšak, *Soča*, str. 323.

¹⁴ Obljubek, *Kronika*, str. 36.

¹⁵ Podobnik, *Kronika*, str. 66.

¹⁶ Reya, *Povest o Bricih*, str. 21.

¹⁷ Prinčič, *V avstrijskem mestecu*, str. 87.

¹⁸ Španska gripa je bila podtip influence A, katere povzročitelj je virus H1N1.

Fotografija bolnišnice v Krminu, kjer so se zdravili avstrijski vojaki, oboleli za špansko gripo. Terenska bolnišnica št. 911 je bila urejena v samostanu za cerkvijo (Arhiv društva Società CORMONESE Austria).

vo čaja. Vzela sem jih eno pest, jih oprala in dala kuhat. Zadišalo je kot po kuhanem vinu. Vsem bolnikom sem dala skodelico. Bilo je kot mana iz nebes, vsi so občutili olajšanje, morda zato, ker so popili malo alkohola, in so se zato takoj počutili bolje. To pijačo sem jim dajala, dokler nisem vsega porabila.«¹⁹

V prispevku obravnavam v Škofijskem arhivu v Gorici hranjene prepise mrliških matic z območja Brd. Pokrivajo naslednje vasi: Biljano, Dobrovo, Senožeče, Zali breg, Gornje in Dolnje Cerovo, Dolenje, Fojano, Gradno, Slavče, Hlevnik, Višnjevik, Nozno in Krasno, Kojsko, Brestje, Snežatno, Hum, Kozano, Medano, Podsabotin, Šmartno, Števerjan in Vipolže.²⁰ Vasi, ki so spadale v župnijo Kožbana in vikariat Šlovrenc, za obdobje prve svetovne vojne prepisov mrliških matic nimajo. Vzorec je s številčnega vidika majhen, a gre za zaokroženo ozemlje, kjer srečamo obe stvarnosti: civilno prebivalstvo je bilo iz nekaterih briških vasi izseljeno ter se je deloma že vrnilo, delno pa je med vojno ostalo na svojih domovih.

Po pisanju *Goriške straže* je španska gripa že razsajala, in sicer na gornjem Štajerskem leta 1758.²¹ Pisec je verjetno v isti koš zmotno vrgel eno od preteklih epidemij influence, ki so se v preteklosti pojavile v Evropi.²² »Na severni polobli

so influenco, kasneje znano kot španska gripa, najprej zaznali spomladi in poleti 1918, drugi val bolezni je zajel ves svet jeseni istega leta, zadnji val je sledil spomladi 1919.«²³ Iz zapisov v mrliških maticah ni razvidno, da bi epidemija spomladi zajela tudi Goriška brda. Edina možna primera sta maja v Dolenjah, kjer je za pljučnico umrla skoraj štiri leta stara deklica, ter v Vipolžah, kjer je enako opredeljena smrt stare vdove.²⁴ Morda bi lahko prvemu valu španske gripe pripisali tudi smrti v Kozani, kjer sta konec marca in maja umrla moška, stara 62 in 69 let, kot vzrok smrti pa je navedena astma.²⁵ Občutek dušenja in vztrajen kašelj, ki sta tipična simptoma astme, bi lahko pripisali tudi pljučnici. Bolezen je bila v tem obdobju nova in slabo poznana, zato so duhovniki zapisovali vzrok smrti glede na vidne in znane simptome.²⁶ V bližnjem Krminu je v prvem, spomladanskem valu zbolelo približno 300,²⁷ umrlo pa 11 oseb.²⁸

Smrtonosen je bil drugi val, ki je dosegel skoraj vse svetovno prebivalstvo in je trajal šest mesecev.²⁹ Največ žrtev je bilo v 13 tednih od srede septembra do srede decembra 1918.³⁰ Obravnavane kraje Goriških brd je španska gripa dosegla v drugem valu. Prva poročila o tej bolezni v Brdom

¹⁹ Viola, *Storie della ritirata*, str. 63–64.

²⁰ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

²¹ *Goriška straža*, 7. II. 1918, str. 2.

²² Crosby, *Influenza*, str. 809.

²³ Keber, *Epidemija*, str. 94.

²⁴ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

²⁵ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

²⁶ Med nemškimi vojaki so v tem obdobju razširjeno influenco poimenovali Blitzkatarrh (Spinney, 1918. *L'influenza*, str. 46).

²⁷ Po ocenah je v Krminu takrat živelo približno 5600 oseb (Panzer, *L'epidemia*, str. 152).

²⁸ Panzer, *L'epidemia*, str. 152.

²⁹ Keber, *Epidemija*, str. 94.

³⁰ Spinney, 1918. *L'influenza*, str. 13.

bližnjih krajih zasledimo v časopisu *Goriška straža*. To je bil eden redkih časopisov na območju Goriške, ki je izhajal jeseni 1918. Že 3. oktobra tisk poroča o »španski bolezni«, ki se je razmahnila na Madžarskem, ter njenem širjenju v Ljubljani.³¹ 24. oktobra zasledimo že kar nekaj poročil o tej bolezni, in sicer med goriškimi begunci na Dolenjskem, ter o širjenju te bolezni v Trstu.³² Iz člankov je razvidno, da so takrat že spoznali, da je pljučnica pogost zaplet po preboleli gripi³³ ter da je visoka smrtnost tudi posledica slabe in nezadostne prehrane. Na Goriškem so, kot je zapisal zdravnik Anton Breclj, brali, da se je »v zapadni Evropi začela posebna kuga, ki so ji rekli španska hripa«.³⁴ »Neusmiljeno je davila, kamor je dospela.«³⁵ Ljudje so se tolažili, da prizaneso goriški deželi, ki je imela takrat zelo omejen promet s svetom in ki je bila po njihovem mnenju »že tako preveč prizadeta po vojnih nadlogah«.³⁶ A zgodilo se je ravno nasprotno, saj so »po prvih okužbah obolevali ljudje kar vsi vprek«.³⁷ Zbolel je tudi sam Breclj in prav težak potek njegove bolezni ter napor pri obvladovanju bolezni pri pacientih so verjetno botrovali kasnejšemu spominskemu zapisu. Njene posledice in vzdušje prebivalstva ob epidemiji na Goriškem je opisal takole: »... umirali pa večinoma mladeniči in mladenke oziroma mlade žene kar na kupe, največkrat radi vnetja možganov ali možganskih mren. Kakor da se je peklo zaklelo, da mora pokončati vse, čemur je dotlej prizanesla vojska! Mlade žene s kopicami nedoraslih otrok brez očeta so legale v grob, čvrste mladenke, ki so nadomeščale v vojski pobite ali bogve kje ujete brate in očete, so zapuščale rodne domove brez pomoči. Bili smo že vajeni raznih grozot zadnjih let, a tista kuga nam je sekala še posebno krute, skeleče rane.«³⁸ Tudi iz opisa stanja v Trstu lahko vidimo, da se je z boleznijo srečala vsaka družina, kar kaže na hitro širjenje okužb. V naslednjih številkah tega časopisa zasledimo le posamezne osmrtnice, ki prav tako niso povezane s prebivalci Brd, temveč s tistimi z območja Goriške.

³¹ *Goriška straža*, 3. 10. 1918, str. 4.

³² *Goriška straža*, 3. 10. 1918, str. 3, 4.

³³ »V Trstu imamo razne bolezni, ki se širijo ogroževalno. Posebno pa takozvana 'španska', ki jej tako rada sledi toli nevarna pljučnica ... In večinoma umirajo mladi ljudje, ali taki v najlepši dobi svojega življenja. Ni hrane, vsled česar izgubljajo organizmi vsako odporno silo, ni primerne zdravniške nege, in vrhu tega ni ne zdravniške pomoči, in ne zdravil« (*Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 4).

³⁴ Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

³⁵ Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

³⁶ Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

³⁷ Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

³⁸ Kazak, Nadloge pred prevratom, str. 422.

Tabela 1: Število smrti zaradi španske gripe v Goriških brdih po mesecih

Mesec	Umrli za špansko gripo (št.)	Delež (%) umrlih za špansko gripo po mesecih
oktober	6	7,6
november	42	53,1
december	22	27,8
januar	4	5,1
februar	1	1,3
marec	1	1,3
april	3	3,8
Skupaj	79	100

Glede na zapise v mrljskih matičnih knjigah se je v Brdih, tako kot na ostalem ozemlju Avstro-Ogrske, smrtonosni val začel jeseni 1918.³⁹ V začetku oktobra so bili med Brici v begunstvu zabeleženi prvi primeri smrti zaradi te bolezni, v Brdih pa konec oktobra (Tabela 1). To kaže na manjše, a razumljivo zaostajanje za mestnimi središči, kjer je bila velika pretočnost ljudi. V Trstu, Kopru in Ljubljani je bilo sredi oktobra največ smrtnih primerov.⁴⁰ V Brdih vrhunec razširjenosti in obolevnosti opazamo novembra 1918, ko zasledimo več kot polovico vseh umrlih za to boleznijo. Decembra se je obolevnost in s tem smrtnost zaradi gripe zmanjšala, saj takrat beležimo tretjino vseh umrlih. Posamezni primeri so se pojavljali še v začetku leta 1919. Zadnje tri smrtne primere so duhovniki v mrljske matice zabeležili aprila, enega v Gradnem⁴¹ in dva v Vipolžah.⁴² Preseneti nas, da v podsabotinski kaplaniji⁴³ ni bilo nobene umrlega za špansko gripo, verjetno zato, ker je Podsabotin kraj neposredno ob vznožju Sabotina, kjer so potekali hudi boji. Vaščani so bili v begunstvu, vas pa je bila močno porušena, zato lahko predvidevamo, da se velik del prebivalstva še ni vrnil na svoje domove. Duhovnik v matico

³⁹ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

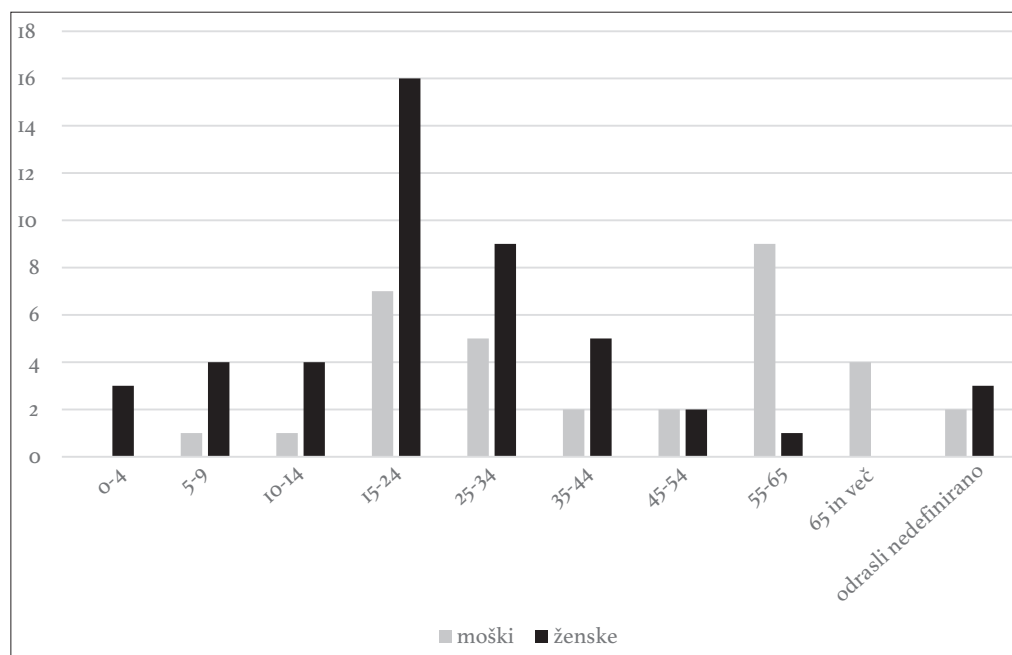
⁴⁰ Bratož, Vojna, str. 26; Keber, O španski bolezni, str. 51.

⁴¹ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

⁴² AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

⁴³ AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Poggio S. Valentino 1851–1947.

Grafikon 1: Umrli za špansko gripo po starostnih skupinah in spolu

ni zabeležil primerov smrti v begunstvu, temveč samo tiste iz domačega kraja.

Pri analizi zapisov o vzroku smrti v župnijskih matičnih knjigah moramo biti previdni,⁴⁴ in si- cer zato, ker duhovnik ali domači, ki so prijavili vzrok smrti, niso vedno znali diagnosticirati vzro- ka smrti, zlasti če so ljudje umrli zaradi sekun- darnih zapletov po okužbi.⁴⁵ Že samo bolezen so poimenovali različno: *morbus hispanica* (španska bolezen), *febris hispanica* (španska mrzlica), *febris spaniola* (španska mrzlica), *influenza hispanica* (španska gripa), *spaniola* (španjolka), *pestis hispa- nica* (španska kuga) ...⁴⁶ Pogost zaplet po preboleli gripi je bila tudi pljučnica, ki so jo včasih navedli kot vzrok smrti. To nam potrjujejo tudi kasnejši zapisi, ko so bolezen in njene posledice že pos- tale splošno znane. Kot vzrok smrti januarja 1919 umrle žene v Kozani je bil naveden *febris spagnola et pulmonitis*,⁴⁷ torej španska gripa, ki ji je sledila pljučnica. Tako smo od oktobra dalje upoštevali tudi primere, pri katerih je kot vzrok smrti nave-

dena samo pljučnica. Taki primeri so se pojavili v vikariatih Medana in Fojana.⁴⁸ Tudi analiza smrti zaradi španske gripe v Ljubljani je pokazala, da so v mestu umrle 403 osebe, od tega 275 zaradi gripe, 128 pa zaradi pljučnice, ki ji je sledila.⁴⁹ V Brdih je razmerje podobno: 53 oseb je umrlo za špansko gripo, 26 pa za pljučnico.

Kot ugotavljajo tudi drugi raziskovalci te bo- lezni, so pogostejše umirale ženske.⁵⁰ V briških vaseh je umrlo 47 žensk in deklic ter 32 moških in dečkov. V bližnjem Krminu in Bračanu pa so našli 61 žrtev,⁵¹ večinoma novembra, ko je umr- lo tudi po šest oseb dnevno. Zapisi pravijo, da je Civilni komisariat za politični okraj Gradiška župniku naročil, naj ne zvoni za umrlimi, saj je to sprožalo tesnobo med prebivalstvom.⁵² Povpreč- na starost umrlih žensk iz Brd je znašala 23 let, kar kaže na to, da so večinoma umirali mladi odrasli, se pravi najvitalnejši del prebivalstva. Najvišji de- lež ugotavljamo v starostni skupini od 15 do 24 let. Sledi naslednje starostno obdobje od 25 do 34 let. Ženske prevladujejo v vseh starostnih skupi- nah do 44. leta starosti, nad 55. letom pa povsem prevladujejo moški (Grafikon 1, 2). Pri moških je bila povprečna starost umrlih 42 let. Podobno je ugotavljal že omenjeni zdravnik Anton Brecelj. V Brdih pri moških ugotavljamo nekoliko drugač-

44 Bratož, Vojna, str. 31.

45 Tomažič in Strle, *Infekcijske bolezni*, str. 309.

46 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Poggio S. Valen- tino 1851–1947, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946, Liber defunctorum, S. Floriano 1835–2000, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

47 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

48 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Medana 1835–1946.

49 Kalčič, *Španska gripa*, str. 30–31.

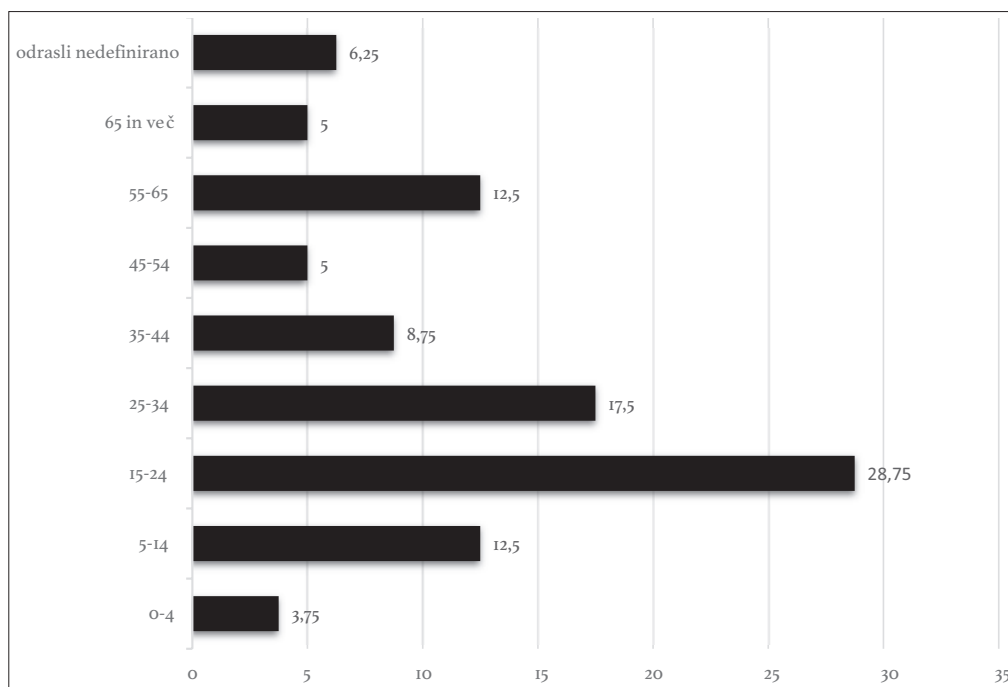
50 Keber, *Epidemija*, str. 94.

51 Panzera, *L'epidemia*, str. 152.

52 Panzera, *L'epidemia*, str. 153.

Grafikon 2: Deleži umrlih za špansko gripo po starostnih skupinah

no sliko, morda zato, ker so doma ostali starejši možje, ki so bili zaradi naporov izčrpani. Opravka imamo z razmeroma majhnim vzorcem, kjer nekaj izjem spremeni izid povprečja. Na grafikonu 1 vidimo, da je umrlo veliko moških med 15. in 34. letom ter tistih v starosti nad 55 let.

Če smrti zaradi španske gripe merimo v odstotkih glede na vse umrle v času, ko je bolezen razsajala, je bilo največ umrlih v župnijah Biljana in Dolenje ter v kaplanijah Gradno in Kozana (Tabela 2).⁵³ Visok delež umrlih za to boleznijo so beležili tudi v fojanski in medanski kaplaniji.⁵⁴ Največ umrlih glede na vse primere smrti v posameznih cerkvenih upravnih enotah v enem letu je bilo v kaplanijah Fojana, Gradno in Medana ter v župniji Biljana. V gradenski kaplaniji, kjer ljudje večinoma niso bili izseljeni, je bila statistika zelo slaba: v vsem letu 1918 je umrlo 18 ljudi, od tega kar deset novembra in decembra 1918 zaradi španske gripe. Kot kažejo podatki, je gripa močno prizadela Nozno, ki je bilo del gradenske kaplanije, manj pa ostale vasi. Tu je umrlo šest žensk in štirje moški.⁵⁵ Zanimiva je mrliška matična v Kozani, saj je tamkajšnji vikar Alfonz Blaško

vestno zabeležil tudi kraj smrti vseh umrlih za špansko gripo. Vseh primerov je bilo 13, od tega le eden v Kozani, ostali pa so umrli v begunstvu v Italiji.⁵⁶ Spomladi 1919 je bil pojav španske gripe za obravnavane kraje manj usoden. Zaradi te bolezni so umrle le posamične osebe, ki so spadale pod duhovnije v Gradnem, Kozani, Medani in Vipolžah.⁵⁷ V vsem letu je v gradenskem vikariatu umrlo 16 ljudi, zaradi španske gripe pa le dve ženski srednjih let, ena iz Slavč in druga iz Višnjevika.⁵⁸ Zanimivo je, da v Vipolžah sicer ni izjemno veliko primerov smrti zaradi španske gripe, vendar pa smrti beležimo v vseh mesecih od oktobra 1918 do aprila 1919,⁵⁹ kar je izjema v primerjavi z ostalimi vasm.

Brda so bila zaledje in delno tudi bojišče soške fronte. Velik del prebivalstva so italijanske oblasti maja 1915 izselile v notranjost države. Po italijanski zasedbi Gorice avgusta 1916 Brda niso bila več neposredno bojišče. V Italijo izseljeni Brici so lahko zaprosili za naselitev v severovzhodne briške vasi. Mnogo begunskih družin se je tako naselilo pri sorodnikih. Glavnina izseljenih in beguncev se je vrnila v začetku in spomladi

53 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Dolegna 1870–, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

54 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Medana 1835–1946.

55 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

56 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946.

57 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946, Liber defunctorum, Cosana 1835–1946, Liber defunctorum, Medana 1835–1946, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

58 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

59 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Vipulzano 1835–1945.

Tabela 2: Razmerje med umrlimi za špansko gripo ter vsemi umrlimi v letu 1918 po posameznih lokalijah

Župnija/kaplanija	Vsi umrli v letu 1918	Umrli okt.–dec. 1918	Umrli za špansko gripo	% umrlih za šp. gripo v vsem letu	% umrlih za šp. gripo okt.–dec.
Biljana	21	14	14	66,7	100
Cerovo	4	2	1	25	50
Dolenje	8	6	5	62,5	83,3
Fojana	32	27	16	50	59,3
Gradno	18	11	10	55,6	90,9
Kojsko	12	7	2	16,7	28,6
Kozana	19	11	7	58,3	63,6
Medana	26	18	12	46,1	66,7
Šmartno	6	2	2	33,3	100
Vipolže	11	5	4	36,4	80
Skupaj	157	103	73	46,5	70,9

1919.⁶⁰ Tako vidimo, da se marsikateri izseljeni v času jesenskega vala gripe še niso vrnili.⁶¹ To nam potrjuje tudi zapis iz šolske kronike šole v Kojskem⁶² in spominski zapis Ludvika (Ljudevita) Zorzuta.⁶³ V šolski kroniki beremo, da se je tu šola začela v začetku novembra 1918, saj so se šele takrat vračali iz begunstva.⁶⁴ Spominski zapis Ludvika Zorzuta opisuje, kako so bili številni Brici za božič leta 1918 še v begunstvu.⁶⁵ Kozanska mrliška knjiga ter pripoved Darinke Sirk o sorodniku, ki je za špansko gripo umrl v begunstvu in ni zabeležen v tukajšnji mrliški knjigi,⁶⁶ opozarjata na problematiko zapisov v mrliških maticah. Majhno število umrlih v krajih Cerovo, Kojsko in Šmartno,⁶⁷ kjer je bilo bistveno več prebivalcev v primerjavi s Fojano, Gradnim in Biljano,⁶⁸ lahko pripišemo dejstvu, da gre za izseljene vasi, kamor se prebivalci še niso v celoti vrnili na domove. Nekateri duhovniki, za razliko od kozanskega⁶⁹ vikarja Alfonza Blažka, umrlih v begunstvu očitno

niso zabeležili v mrliške matice. To bi bil lahko razlog za majhno število umrlih za špansko gripo v omenjenih treh lokalijah.

Statistični podatki o prebivalstvu v vaseh Goriških brd, ki so po drugi svetovni vojni pripadle Jugoslaviji,⁷⁰ kažejo, da je po štetju prebivalstva leta 1910 tu živelo 5722 oseb, leta 1931 pa 5222.⁷¹ Ugotavljamo, da se je v 20 letih število prebivalcev zmanjšalo za 500 oseb oziroma za 6,5 %.⁷² Razpon med štetjema je prevelik, da bi omogočil ugotavljanje, kolikšen upad je povzročila prva svetovna vojna ali španska gripa. Po sicer nepopolnih podatkih je v vojni padlo 176 mož, pogrešanih pa je bilo 26 oseb.⁷³ Obenem zaradi pomanjkanja podatkov o številu ljudi, ki so takrat prišli ali ostajali na domovih, ne moremo izračunati, kolikšna je bila smrtnost. Če bi upoštevali število prebivalstva, zabeleženo v štetju leta 1910, ter od njega odšteli zgolj padle in pogrešane, bi dobili smrtnost 1,4 %. Glede na to, da del prebivalstva še ni bil ponovno naseljen v Brdih, ter glede na nizko rodno in smrtnost med civilnim prebivalstvom med vojno bi se rezultat verjetno ujemal z ugotovitvami za Koper, kjer je umrljivost za špansko gripo znašala 1,7 %.⁷⁴

Za oblikovanje točne slike bi morali vedeti, koliko je bilo vseh obolelih za gripo. Zgolj za predstavu obsega epidemije je poveden že omenjen zapis zdravnika goriškega okraja Antona

60 Prinčič, V avstrijskem mestecu, str. 87; Svoljšak, Begunci, str. 63.

61 Goriška straža (2. 10. 1918, str. 3) je v začetku oktobra 1918 poročala, da je bilo na slovenskem ozemlju še vedno 25.000 beguncev.

62 PANG 807, t. e. 2, Kronika OŠ Kojsko, str. 6.

63 Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210–212.

64 PANG 807, t. e. 2, Kronika OŠ Kojsko, str. 6.

65 Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210.

66 Po pripovedovanju Darinke Sirk, rojene 1928, iz Dobrovega zapisala Tanja Gomiršek.

67 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Quisca 1835–1937, Liber defunctorum, S. Martino 1835–1946.

68 AAG, Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Liber defunctorum, Fleana 1835–1944, Liber defunctorum, Gradina 1835–1946.

69 Po zapisu Ludvika Zorzuta so bili v begunstvu tudi tisti iz Biljane in Medane (Zorzut, Božič v prognanstvu, str. 210).

70 V teh podatkih ni prebivalstva v Dolenjah in Števerjanu, ki sta bila dodeljena Italiji.

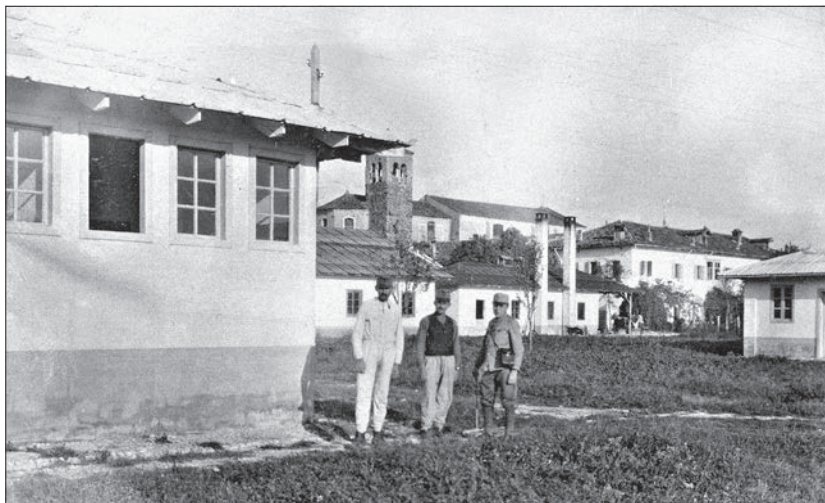
71 Čehovin, Občina Nova Gorica, str. 190.

72 Upad lahko v pretežni meri pripišemo gospodarskim in političnim razmeram po prvi svetovni vojni, ki so botrovali množičnemu izseljevanju primorskega prebivalstva.

73 Sedmak, Goriška Brda, str. 252.

74 Bratož, Vojna, str. 32.

Vojašnica v sklopu bolnišnice št. 9II
(Arhiv društva Società CORMONESE
Austria).

Breclja, ki je epidemijo španske gripe opisal »kot požar v viharju«, ki se je »razširil po mestu in okolici«. ⁷⁵ Tudi na vprašanje, ali je kateri sloj kmečkega prebivalstva gripa močnejše prizadela, nimamo odgovora, saj mrliške matice ne vsebujejo podatkov o poklicu umrlega. Zgodovinarji ugotavljajo, da so se zapleti pogostejše pojavili pri mlajših, ker ti virusa influence še niso preboleli in nanj niso razvili odpornosti. Poleg tega je njihovo odpornost zmanjšala slaba prehrana. ⁷⁶ Ob koncu vojne so prenehale tudi dobave živil, skladišča aprovizacijskih komisij so bila prazna, ⁷⁷ pridelka pa je bilo malo, tako da je prišlo do prehranske krize. ⁷⁸ *Goriška straža* je konec oktobra zapisala, da so »pičel pridelek ponekod že povžili«. ⁷⁹ Znano je, da so se na račun ostalih družinskih članov hrani najprej odpovedale ženske. ⁸⁰ Pogostejše so zbolevale in umirale zlasti tiste, ki so skrbele za obolele domače, ter otroci, ki so se okužili v šoli. Zapleti so se tako pojavili pri mlajših, ki virusa še niso preboleli, oslabeledih ter tistih, ki so imeli pridružene kronične bolezni.

Na Goriškem je zaradi mobilizacije in izseljevanja primanjkovalo tudi zdravnikov, ki bi znali svetovati ustreznejšo nego. Kljub cenzuri, ki je veljala do 29. oktobra 1918 in je prepovedovala izražanje mnenj o aprovizaciji in nevzdržnih življenjskih pogojih, je *Goriška straža* 24. oktobra poročala, da na Goriškem postaja čedalje bolj občutno pomanjkanje zdravnikov. Od Bovca do Gorice sta

bila na razpolago »le dva zdravnika, ki pa sta v zadnjem času tudi obolela«. ⁸¹ Od njiju je bil Anton Brecelj edini nevojaški zdravnik, ki je v celoti pokrival bolnike goriške bolnišnice ter še celoten »goriški okraj«. ⁸² Kot je zapisal, je imel »v svoji zdravniški poslovalnici mnogokrat več obiska kot prostora, pozivov za obiske v mestu in na kmetih pa toliko, da sem jih mogel vse opraviti le redkokateri dan«. ⁸³ Med ljudstvom, pa tudi v časopisu so krožili nasveti za take in drugačne metode zdravljenja te bolezni. V *Goriški straži* ⁸⁴ zasledimo opozorilo, da morajo bolniki bolezen preboleti v postelji, saj so lahko bili prenašalci bolezni, hkrati pa so zaradi zmanjšane odpornosti zbolevali za sekundarnimi okužbami. Isti članek prinaša

Baraka z bolniško kuhinjo v sklopu bolnišnice št. 9II v Krminu (Arhiv društva Società CORMONESE Austria).

⁷⁵ Kazak, *Nadloge pred prevratom*, str. 422.

⁷⁶ Keber, *O španski bolezni*, str. 44; Bratož, *Vojna*, str. 25–26.

⁷⁷ Časopis poroča, da so na dunajski centrali za aprovizacijo odločili, da dobi *Goriška aprovizacija* samo še do 7. novembra (*Goriška straža*, 31. 10. 1918, str. 3).

⁷⁸ Bratož, *Vojna*, str. 23; Svoljšak, *Begunci*, str. 69. O lakoti v letu 1917/1918 in slabi ter neorganizirani preskrbi v Kobaridu poroča tudi Sedmak (*Življenje v Kobaridu*, str. 153–160).

⁷⁹ *Goriška straža*, 31. 10. 1918, str. 1.

⁸⁰ Gomiršek, *Delo*, str. 361.

⁸¹ *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

⁸² *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

⁸³ Kazak, *Nadloge pred prevratom*, str. 422.

⁸⁴ *Goriška straža*, 24. 10. 1918, str. 3.

Pogled na dvorišče lazareta, bolnišnice št. 9II, v Krminu. Lazaret je bil podružnica vojaške bolnišnice, ki je delovala v krminski osnovni šoli (Arhiv društva Società Cormonese Austria).

priporočilo o uživanju rdeče pese, ki naj bi zbijala vročino in preprečevala okužbo. Priporočali so tudi kamilični čaj in hladne obkladke čez pas. Da je bila prisotnost medicinsko usposobljenega osebja pomembna, kaže raziskava Panzere, ki meni, da je bilo v Bračanu malo žrtev španske gripe prav zaradi dobre zdravstvene oskrbe.⁸⁵

V do sedaj zbranih spominskih virih z območja Goriških brd je zelo malo omemb španske gripe. Silvano Prodan je v svojem zgodovinskem delu o ženini družini iz Martinjaka⁸⁶ zabeležil zgolj eno smrt zaradi te bolezni.⁸⁷ Enako je v spominskem delu o Gornjem Cerovem izpod peresa Nikolaja Prinčiča z naslovom *Onstran dobrega*. Pisec omenja smrt županove žene zaradi španske gripe v begunstvu.⁸⁸ Tudi ohranjene šolske kronike glede pojava bolezni niso zgovorne. Edino v šolski kroniki šole v Fojani zasledimo zapis, da je leta 1918 po vasi »razsajala huda španska bolezen, ki je zahtevala še precej žrtev«.⁸⁹ Skromnejši obseg poročanja o pojavu te bolezni je posledica drugačne situacije,⁹⁰ kot je bila v osrednjem delu slo-

venskega ozemlja ali v mestih.⁹¹ Ozemlje Goriških brd je bilo neposredno izpostavljeno izstrelkom s Sabotina, velik del prebivalstva je bil izseljen in Brda so zavzeli italijanski vojaki. Ob koncu vojne je pri vseh spominskih zapisih vidno olajšanje, da je minila neposredna vojna nevarnost, pa tudi, kot so sprva mislili, italijanska okupacija.⁹² Dora Obljubek je po avstrijskem preboju pri Kobaridu 24. oktobra 1917 in zlomu italijanske vojske konec vojne opisala takole: »Vojna, ki se je nadaljevala še leto dni ob reki Piavi nas ni ogrožala več. Pač pa je bilo treba se spoprijeti z velikimi gospodarskimi težavami. Le te smo lažje prenašali, ker nas je bodrilo upanje, da bomo kmalu spet videli naše drage, ko pridejo za kratek čas domov. Na žalost, pa je marsikdo zaman čakal, saj je truplo svojega že davno trohnelo v tuji zemlji. Oče je bil doma na dopustu, ko je končala vojna. Svet se je od-dahnil, se razveselil in začel na novo živeti.«⁹³ Pogoste usodne posledice obolevanja za tem tipom influence so leta 1919 izzvenele. V *Goriški straži*⁹⁴ so se oktobra 1919 podrobno posvetili opisovanju ter predlogom za zdravljenje treh drugih nalezljivih bolezni, ki so med vojno in po njej krožile po Goriški: krvavi griži, tifusu⁹⁵ in malariji.⁹⁶ Španski gripi niso več posvečali pozornosti.

ZAKLJUČEK

Skromno arhivsko gradivo nam ob analizi služi za ugotavljanje začetka in konca drugega vala španske gripe, ki je zajel tudi Goriška brda. Iz podatkov lahko razberemo najbolj kritične mesece ter posamezne kraje, kjer je smrt zaradi te bolezni najbolj zaznamovala obdobje po prvi svetovni vojni. Prav tako ugotavljamo, da so najpogostejše umirale ženske v obdobju med 15. in 34. letom starosti ter moški po 55. letu. Spominsko gradivo ponuja le nekaj skromnih podatkov o posameznikih in se epidemije španske gripe ne dotika. Verjetno je bilo za prebivalce območja najpomembnejše olajšanje zaradi konca vojne ter politično vprašanje, komu bo Primorska in s tem Goriška brda po vojni pripadla, pa tudi skrb za obnovo porušениh domov in pridobitev osnovnih dobrin

ustanovitve kraljevine SHS.

⁸⁵ Panzera, *L'epidemia*, str. 153.

⁸⁶ Gre za zaselek vasi Kozana.

⁸⁷ Umrli je Roman Simčič, ki je med vojno delal v vojaški bolnici v Logatcu (Prodan, *Martinjak*, str. 38).

⁸⁸ Prinčič, *Onstran*, str. 6. V mrliški knjigi njena smrt ni zabeležena.

⁸⁹ PANG 807, t. e. 1, Kronika OŠ Fojana, str. 7.

⁹⁰ Tudi v osrednjeslovenskem prostoru je po izteku epidemije spomin nanjo kmalu poniknil v ozadje. V ospredje so namreč stopala vprašanja razpada Avstro-Ogrske in

⁹¹ V mestih je bilo več izobraženih in posledično več spominskih zapisov.

⁹² Markočič et al., *Spišem eno povest*.

⁹³ Obljubek, *Kronika*, str. 37.

⁹⁴ *Goriška straža* je bila pokrajinski list slovenske manjšine v goriški pokrajini. Leta 1918 je izšlo deset števil, potem je zaradi italijanske okupacije začasno prenehal izhajati. Ponovno je začel izhajati oktobra 1919 (https://sl.wikipedia.org/wiki/Goriška_straža; 28. 11. 2023).

⁹⁵ *Goriška straža*, 16. 10. 1919, str. 2.

⁹⁶ *Goriška straža*, 23. 10. 1919, str. 2; *Goriška straža*, 30. 10. 1919, str. 2–3.

za preživetje zime. Tudi iz sočasnega časopisnega gradiva v zvezi z epidemijo v Goriških brdih ne izvemo ničesar. Vprašanja, kot na primer povezanost socialnega položaja družine v povezavi z umrljivostjo za špansko gripo, zaenkrat ostajajo neodgovorjena. Zaradi nepopolnih podatkov tudi ni mogoče ugotoviti, ali so v večji meri zbolevali in umirali izseljeni prebivalci in begunci ali tisti, ki so med vojno ostali na svojih domovih, ali pa med njimi ni bilo razlike. Pojav španske gripe v kolektivnem spominu Bricev ni pustil globljih sledi. Redki starejši ljudje⁹⁷ se ob omembi te bolezni spominjajo pripovedovanj, da je v letu po prvi svetovni vojni kosila španska gripa, ki je terjala marsikatero življenje. Torej lahko rečemo, da je spomin na špansko gripo osebni in ne kolektivni. Bolezen ni nastopala kot zgodovinska nesreča, temveč jo sestavljajo številne osebne tragedije, ki so v luči konca vojne in vprašanja državne pripadnosti ostale v zasebnem okolju vsakega posameznika.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AAG – Archivio arcidiocesi Gorizia

Curia Arcivescovile di Gorizia, Liber defunctorum, Cerò 1835–1946, Liber defunctorum, Bigliana 1835–1942, Dolegna 1870–, Fleana 1835–1944, Gradi-na 1835–1946, Quisca 1835–1937, Cosana 1835–1946, Medana 1835–1946, Poggio S. Valentino 1851–1947, S. Martino 1835–1946, S. Floriano 1835–2000, Vipulzano 1835–1945.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

PANG 807, OŠ Dobrovo.

USTNI VIRI

Darinka Sirk (roj. 1928), Dobrovo (zapisala Tanja Gomiršek).

Miloš Kumar (roj. 1946), Kojško (zapisala Tanja Gomiršek).

ČASOPISI

Goriška straža, 1918, 1919.

LITERATURA

Bratož, Urška: Vojna, lakota in bolezen: po sledih španske gripe v Kopru. *Acta histriae* 28, 2020, št. 1, str. 21–40. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2020.02>

Crosby, Alfred: Influenza. *The Cambridge world history of human disease* (ur. Kenneth Kiple). Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1999, str. 807–811.

Čehovin, Stojan: Občina Nova Gorica: splošni pregled. *Krajevni leksikon Slovenije* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 187–194.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik* 33/34, 2009/2010 (Marušičev zbornik: zbornik prispevkov v počastitev 70-letnice prof. dr. Branka Marušiča), str. 335–369.

Gomiršek, Tanja: Vrste zakupnih pogodb v Goriških brdih v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis* 71, 2017, št. 1–2, str. 164–185.

Kalčič, Nina: *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo«* (diplomska naloga). Ljubljana, 2001.

Kazak, Bogdan: Nadloge pred prevratom in sam bolan. *Mladika* 16, 1935, št. 11, str. 421–426.

Keber, Katarina: Epidemija v šolskih klopih: primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 70, 2022, izredna številka (Iz zgodovine epidemij), str. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.izr.06>

Keber, Katarina: O španski bolezni, hripi posebne vrste. Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe. *Acta histriae* 28, 2020, št. 1, str. 41–58. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2020.03>

Kosi, Jernej: Evakuacija, beg in namestitve goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brezhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo. *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 18–29.

Markočič, Anton et al.: *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.

Marušič, Branko: Brda in državne meje (1797–1947). *Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 116–131.

Obljubek, Dora: Kronika. *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 33–37.

Panzer, Giovanni Battista: L'epidemia dell'influenza spagnola. *Cormons e Brazzano 1917–1918* (ur. Giovanni Battista Panzer et al.). Cormons: Società Cormanese Austria, 2018, str. 149–154.

Podobnik, Janez: Kronika. *Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 57–66.

Prinčič, Nikolaj: *Onstran dobrega: slike iz življenja Bricev 1918–1943*. Šmartno v Goriških Brdih: samozaložba, 1998.

Prinčič, Vili: V avstrijskem mestecu Bruck a. d. Leitha se skriva delček slovenske zgodovine. *Begunci: slo-*

97 Po pripovedovanju Darinke Sirk, rojene 1928, iz Dobrovega ter Miloša Kumara, rojenega 1946, iz Kojškega zapisa Tanja Gomiršek.

- venski begunci s soške fronte: zbornik (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 82–89.
- Prodan, Silvano: *Martinjak v Brdih*. Ljubljana: Jutro, 2009.
- Reya, Oskar: *Nepozabljena Brda: veselje in žalost briškega ljudstva*. Ljubljana: Vitrum, 2002.
- Reya, Oskar: *Povest o Bricih. Spišem eno povest: spomini in zapiski o prvi svetovni vojni v Brdih* (ur. Tanja Gomiršek). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016, str. 5–21.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 1997.
- Sedmak, Drago: *Goriška Brda kot zaledje soške fronte. Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 250–285.
- Sedmak, Drago: *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2001.
- Spinney, Laura: *1918 l'influenza spagnola: la pandemia che cambiò il mondo*. Venezia: Marsilio, 2018.
- Svoljšak, Petra: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Svoljšak, Petra: *Soška fronta na obrobju Brd: življenje v Brdih pod italijansko zasedbo. Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 226–249.
- Svoljšak, Petra: *Begunci. Slovenci + Prva svetovna vojna 1914–1918* (ur. Marko Štepec). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010, str. 62–64.
- Tomažič, Janez in Strle, Franc: *Infekcijske bolezni*. Ljubljana: Združenje za infektologijo, Slovensko zdravniško društvo, 2014.
- Viola, Giacomo: *Storie della ritirata nel Friuli della Grande guerra: Cìl e int: diari e ricordi dell'invasione austro-tedesca*. Udine: Gaspari, 1998.
- Zorzut, Ljudevit: *Božič v prognanstvu – Božič v domovini. Mladika 1*, 1920, št. 9, str. 210–212.

SPLETNI VIRI

Wikipedija:

https://sl.wikipedia.org/wiki/Goriška_straža

SUMMARY

The Spanish Flu in Goriška Brda

The notes on deaths in parish registry sources are rare witnesses to the mass death toll caused by the Spanish flu in the Goriška Brda area, which is a topic conspicuously absent from memorial records related to the discussed area or its population. The paper presents the results of the

analysis of copies of death registers that are held in the Diocesan Archive in Gorizia and cover most of the territory of Goriška Brda. The records do not make it clear whether by spring the epidemic also reached Goriška Brda. We only dispose of a few individual diagnoses of the deceased, which might point to the occurrence of the disease. In the nearby village of Cormòns (Slo. Krmin), the first, spring wave of the Spanish flu claimed eleven lives. The disease was still new and poorly known at that time, and priests only conjectured about the cause of death based on visible and familiar symptoms.

Among the inhabitants of Goriška Brda who fled their homes, the first deaths that occurred in the second wave of the epidemic were registered in early October and in Brda at the end of the same month. This points to a gradual, yet rapid, spread of the disease from towns, which saw a significant movement of people, to the periphery. In Goriška Brda, its prevalence and morbidity peaked in November 1918, causing more than half of all the deaths. In December, the morbidity and hence mortality rates related to the Spanish flu declined, and the epidemic began to subside in early 1919. The average age of female inhabitants of Goriška Brda who died of the Spanish flu suggests, that most deaths occurred among young adults. The highest share is found in the age group of between fifteen and twenty-four years and in the age group of between twenty-five and thirty-four years. The female population prevailed in all age groups of up to forty-four years and the male population in the age groups of over fifty-five years. The differences in the number of deaths did not correlate with the size of the settlement. We have found that, in abandoned villages where the population had still not returned to their homes, the names of persons who died as refugees were ordinarily not entered in the local parish death registers. Due to insufficient data on the number of persons who returned to their homes or remained there during that time, it is likewise impossible to determine the mortality rate, which can only roughly be estimated at between 1.4 and 1.7%.

Memorial sources that touch on the period at the end of the First World War contain scanty information about the occurrence of the Spanish flu. The population had to cope with a host of problems: the returning emigrants and refugees, the restoration of homes and landholdings, the provision of means of subsistence, and many other predicaments. The end of the war, Italian occupation, and concern regarding the future affiliation of the territory brought a huge sense of relief among the local population. For this reason, the memory of the Spanish flu remained hidden under the veil of numerous accounts of personal experiences without etching itself deeper in the collective memory of the great epidemic, which, for a relatively short period of time, also wreaked havoc in the area of Goriška Brda.

